

zákonitostí vývoje socialismu pravicoví revizionisté a oportunisté odmítali obecné zákonitosti politiky a základní rysy a principy politického systému, jako jsou diktatura proletariátu a vedoucí úloha dělnické třídy v čele s její stranou, svazek dělnické třídy s družstevním rolnictvem a jinými vrstvami pracujících, socialistická demokracie, demokratický centralismus, proletářský internacionismus atd.“ (s. 340).

V případě vývoje v ČSSR koncem šedesátých let, podobně jako v současném španělském komunistickém hnutí, znamenaly a znamenají tyto „omyly“ oslabení strany, její izolaci. U nás se situace ve straně konsolidovala zásluhou cílevědomého prosazování marxisticko-leninských principů v teorii i praxi stranické práce. Ve Španělsku se v současné době řeší ustavením nové komunistické strany marxisticko-leninského typu, která usiluje o sjednocení roztržštěných levicových sil na základě nového programu boje za důsledné provedení demokratických přeměn a socialistickou revoluci.

Pro současný revizionismus zůstává aktuální i požadavek tzv. pluralistického řešení zásadních otázek uspořádání společnosti, přičemž se počítá dokonce s jakousi „fair play“ buržoazie, kterou s ostatními vrstvami společnosti spojuje — podle představ mnohých eurokomunistů — antimonopolistické cítění. Autoři se zabývají „pluralismem“ ideologií, filozofií atd. a na konkrétních názorech jej kriticky analyzují především z filozofického hlediska; současně ukazují jeho eklekticismus a agnosticismus. Idea „pluralismu...“ ztělesňuje nevědecký, subjektivně idealistický směr ve filozofii, který popírá materiální jednotu světa. Místo této jednoty vyhlašuje mnohost jako základní určenost skutečnosti, která existuje bez vnitřní souvislosti a která postrádá obecných zákonitostí.“ (s. 383). Současná revoluční praxe mezinárodního komunistického hnutí dokazuje obecnou platnost závěru o tom, že revizionistické a oportunistické, stejně jako antisocialistické a antikomunistické síly se snaží učinit z pluralismu teoretický nástroj, který by sloužil k dezintegraci jednotné marxisticko-leninské teorie a k rozkladu komunistických stran a mezinárodního komunistického hnutí. Proto je třeba „pluralismus“ rozhodně odmítnout. „V boji dvou světových názorů nemůže být místo pro neutrální postoje a kompromisy. Zde je nutné projevat vysokou politickou bdělost, vyvíjet aktivní operativní a přesvědčivou propagandistickou práci a včas se postavit proti nepřátelským ideologickým diverzím“ (s. 384).

Recenzovaná práce Ladislava Hrzala a Jakuba Netopilíka *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*, rozvržená do devíti kapitol a uzavřená zobecňujícím závěrem, k němuž je připojen téměř třicetistránkový seznam literatury a jmenný rejstřík, je cenným materiálem nejen pro teoretické pracovníky v oboru marxistické filozofie, sociologie, vědeckého komunismu, ale i pro badatele v oboru dějin mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Přináší hodnotné podněty pro vědecký výzkum z hlediska metodologie, obsahově argumentace, historické analogie atd.

Vzhledem k tomu, že kniha obsahuje otázky týkající se celkového vývoje marxisticko-leninské filozofie u nás od r. 1945, je zároveň vhodným inspirujícím zdrojem poznatků pro pedagogické pracovníky, lektory a propagandisty v oblasti společenských věd.

Věra Ďurinová

Sedláček Jan: Východiska Durkheimovy sociologie. Analýza a kritika

Praha, Univerzita Karlova 1982, 148 s.

Sedláčkova kniha je zajímavá hned z několika důvodů: předně je to první česká monografická práce o teoretikovi, který i u nás měl značný přímý i nepřímý vliv; dále pak představuje pokus o zásadovou konfrontaci Durkheimovy sociologie s marxismem; a konečně je jedním z nejvýraznějších svědectví o úrovni, již dosáhla marxisticko-leninská sociologie v Československu sedmdesátých let.

Práce je rozčleněna do tří částí. První zachycuje politické a myšlenkové základy Durkheimova díla, druhá rozebírá výchozí pojmy Durkheimovy koncepce společnosti, třetí hledí postihnout základní rysy Durkheimovy sociologické metody.

První část přináší kromě výstižné a stručné biografické informace a kromě shrnutí literatury, na němž čtenáře zaujme postřeh, že první v podstatě vyčerpávající monografii o Durkheimovi je kniha J. V. Osipovové (*Sociologija Emilja Džurgejma*, Moskva 1977), zatímco rozsáhlá literatura buržoazní se vyčerpávala rozborem a rozvíjením pouhých jednotlivostí a celkový rozbor Durkheimova díla zatím nepodala (s. 16a.). zmapování výchozí konstelace: Durkheimova vztahu k socialismu a Durkheimova vztahu k předchůdcům a současníkům. Sedláček upozorňuje, že termín socialismus měl ve Francii minulého století dva základní významy — původní význam saint-simonistický, znamenající plnou věleněnost individua do perfektně

proorganizovaného systému společnosti, a význam revolučně protikapitalistický, vztahující se k vyspělé beztrždní společensko-ekonomické formaci. Není třeba rozvádět, jak velké nebezpečí je s překrýváním a znejasněním obou významových okruhů spojeno. Mnohá zneužití lze doložit historicky, mnohá aktuálně. Neosaintsimonistické fikce nabyly po druhé světové válce překvapivě na účinnosti a staly se jedním z nejzákeřnějších zdrojů revizionismu a antikomunismu.

Srovnání s předchůdci a významnými současníky umožňuje pochopit Durkheimovo dílo v širších souvislostech a také hlouběji. Sedláček je provedl stručně a výstižně. Kromě obvyklých rozborů Durkheimova vztahu ke Comtovi, Spencerovi a Tardovi poukázal inspirativně na směrodatné vlivy německé (Wundt, Schaeffle, Gumpłowicz) a na klíčový význam, který měl pro francouzskou sociologii odkaz Montesquieuův. Durkheimův vztah k Rousseauovi je indikátorem jeho ideologické pozice. Durkheim ocenil Rousseauovo rozlišení sociálního od psychického, odmítl však představu člověka v přirozeném stavu. Sedláček píše, že v přirozeném člověku Durkheim správně rozpoznal pouhou abstraktní fikci. To je však jen jedna stránka věci. Druhá, neméně důležitá, spočívá v tom, jak ona fikce fungovala: byla základem teoretické argumentace ve prospěch občansko-lidské emancipace a nekategoričtějších podob nabyla ve fázi buržoazně revoluční, zejména v jakobinismu. Proto ji Durkheim zásadně odmítl, ač mu v jiných souvislostech čiré abstrakce nevadily, ba měl pro ně vytříbený smysl a založil na nich nejpozoruhodnější části své sociologické teorie.

Závažné souvislosti otevírá srovnání názorů Durkheimových a Simmelových (s. 48–50). Sedláček, opíraje se o Simmelův programový článek v *L'Année sociologique* a o soudobou durkheimovskou a simmelovskou literaturu polskou, poukazuje hlavně na to, že Durkheim v duchu comtovske tradice žádal pohlcení starších společenskovědních disciplín sociologií, kdežto Simmel odmítal popřít autonomii jednotlivých společenských věd ve prospěch sociologie. Simmelův program vyjasnění předmětu sociologie oddělením sociálních jevů od kulturních směřuje k vydělení formalizovatelných a typově stálých struktur z totality historického života. Tento spor bývá označován za spor mezi pozitivismem a historismem, mezi přírodovědně a duchovědně orientovanou společenskovědní metodologií. Nespokojíme-li se však s těmito vnějškovými (a navíc dobově polemickými) klasifikacemi, pronikneme k příznačným souvislostem. Řekli jsme již, že Durkheim odmítl představu přirozeného člověka; Simmelovo hledání stálých struktur, vyskytujících se v různých společenských a historických kontextech a podléhajících stále stejným zákonitostem, kritizoval jako projev skrytého psychologismu. O psychologismu Tardova typu tu ovšem nemohlo být ani řeči. Šlo o empirizaci – tedy také zhistoričtění – antropologické konstanty, o vysvětlení historického člověka z jádra zákonitostí obecně platných, z přirozené lidské povahy. V tom tkví smysl Diltheyova úsilí o popisnou psychologii, smysl metodologických snah Simmelových, smysl té části fenomenologie, kterou se později pokusila rozvinout fenomenologická sociologie. Téma antropologické konstanty mělo vyvážit silnou vnitřní relativizovanost německého historismu, a tak se stát oporou nepozitivistické, leč pozitivní vědy. Výbušně revolucionizující ráz myšlenky přirozeného člověka tu byl podstatně umírněn, nicméně plodná souvislost s důležitým prvkem osvícenství byla uchována právě tam, kde bychom to na první pohled nečekali.

Je zajímavé, že Durkheim, který se proti socialismu a dělnickému hnutí i proti tehdejší francouzské klerikální a nacionalistické reakci pokládal za dědice osvícenství, zvolil opačný postup: z osvícenského odkazu drží pojem sociální, pokouší se objasnit jeho mechanismus a výlučně v něm hledí zakotvit objektivitu řádu; pojem antropologické konstanty nechal padnout. Tento manévr se kryl kritikou psychologismu. Ač tato kritika byla po mnoha stránkách věcně oprávněná, šlo přece jen o něco hlubšího. Pěkně to ukazuje příklad Comtův: v jeho systému věd se pro psychologii vůbec nenašlo místo, radikálnější antipsychologismus si tedy lze stěží představit; přesto však Comte drží téma antropologické konstanty a rozvíjí je ve své teorii sociální dynamiky, zejména v teorii pokroku.

Obě fragmentární varianty, Durkheimova i Simmelova, vznikly rozštěpením celku původně jednotného, sklenujícího jednotlivé s obecným na základě důvěry, že všeobecná realizace přirozených práv člověka a občana osvobodí z područí panství a poddanství jednotlivého občana, právě tak jako lidstvo. Nestačí prohlásit rozklad původní jednoty buržoazního obrazu světa za úpadek. Odráží se v něm skutečné změny a problémy společenské, a proto je třeba pochopit jej v jeho objektivitě. Pro marxisticko-leninskou kritiku buržoazní ideologie otevírá pozorné studium vnitřních souvislostí oné fragmentarizace jednu ze základních možností, jak postihnout třídnost buržoazní vědy přímo u pramene, ve funkčních vazbách vnějšímu pohledu skrytých.

Systematická část Sedláčkovy práce je postavena na konfrontaci základních pojmů a postupů Durkheimovy sociologické teorie s teorií marxismu-leninismu. Tato metoda má plné oprávnění jako obrana proti revizionistickému zanášení cizorodých prvků do marxismu. V šedesátých letech, jak známo, nabyla tato synkretizace na síle a vlivu do té míry, že byly ohroženy nejvlastnější základy marxistické vědy. Počátkem let sedmdesátých bylo proto nutné obnovit principiální marxisticko-leninskou orientaci, znovu důrazně odlišit marxistickou teorii od nemarxistických příměsí, hájit a obhájit metodologickou i ideovou čistotu marxisticko-leninských základů sociologie a dalších společenskovědních disciplín. Právě z této souvislosti vzšla Sedláčкова kniha, právě v tomto ohledu představuje jednu z nejprůzračnějších prací sedmdesátých let.

Nesporně přínosný základní Sedláčkův postup má také své meze. Obrana čistoty marxisticko-leninské teorie není jediným úkolem marxisticko-leninské kritiky buržoazní sociologie. Je tu ještě úkol poznávací. Prokázání, že základní pojmy, teze, metodologické postupy té či oné buržoazní sociálněvědné teorie nejsou marxistické, má smysl pouze z hlediska ochrany marxismu před pronikáním cizorodých vlivů. Pro poznání a marxisticko-leninskou kritiku buržoazních teorií samotných, vytváří pouze předpoklady, z nichž je třeba jít dále a hlouběji. Nápadné je to zejména tam, kde si buržoazní teoretik nečiní nárok být marxistou anebo být s marxismem alespoň v dílčích pozitivních vztazích. První krok kritiky, tj. jasné odlišení od teorie marxistické, je tak učiněn se samozřejmostí pro obě strany.

Dějiny sociologie jsou součástí živé sociologické teorie, jinak nemají valného smyslu. Proto by měly být pojímány problémově, jako dějiny problémů, jako struktura problémů celé disciplíny. Marxisticko-leninská kritika buržoazní sociologie má za úkol poznat nemarxistické sociologické teorie v objektivitě jejich vnitřní výstavby, jejich funkcí ideologických, jejich účelnosti pro řešení problémových konstelací. Ani v nejmenším to neznamená zanedbání třídního přístupu. Ten přece nespočívá v pojímání dějin sociologie (filozofie, historiografie apod.) jako sledu omylů a nesprávných mínění. Rozlišovat zásadně a přitom citlivě mezi momenty pravdy a momenty nepravdy v klasických dílech buržoazní vědy a kultury se nelze nikde naučit lépe než u klasiků marxismu-leninismu.

Druhá část Sedláčkovy práce se zabývá výchozími pojmy Durkheimovy koncepce společnosti — dělbou práce, společenskou solidaritou, kolektivním vědomím, objemem a hustotou společnosti a anomickými formami dělby práce. Autor postihl klíčový význam durkheimovského pojmu solidarita a českému čtenáři užitečně objasnil, že tento termín má ve francouzštině poněkud jiný význam než v češtině. Znamená příslušnost, vzájemnou závislost objektivního charakteru. Ve srovnání s tím je český význam termínu zúžen na kvalitu etickou nebo psychologickou, příležitostně chápánou též politicky: bývá jím vyjadřována kvalita určitého postoje se zdůrazněním aktivity subjektu. Ve franštině mohou být solidární nejen lidé, ale také například otázky nebo věci (s. 59). To je třeba mít na mysli, máme-li přiměřeně pochopit Durkheimův pojem solidarity. Nevyjadřuje pouze vědomí příslušnosti a jemu odpovídající chování, nýbrž též objektivitu vzájemné příslušnosti a závislosti, objektivitu, která má plně nadindividuální povahu a projevuje se jako zákonitost zcela nezávislá na jedincích.

Durkheimovo učení o segmentech propojuje oba základní typy solidarity (mechanický a organický), neboť segment i v organizaci vyznačující se organickou solidaritou nese v sobě silnou tendenci k solidaritě mechanické. V tomto bodě otevřel Durkheim navzdory pozitivistickému objektivismu perspektivní hledisko strukturní. Základní otázka po prameni kvalitativní přeměny množiny součástí v kvalitativně novou a sourodý celek, kterou si mimo jiné kladl již Montesquieu, přeměňuje se tu z neřešitelné metafyzické podoby ve zkoumatelnou podobu segmentárních vztahů a vztahových sestav.

Určité potíže činí autorovi kombinace hlediska systematického, daného zmíněnou konfrontační koncepcí knihy, s genetickým, jehož uplatnění vyžadují výklady některých partií Durkheimovy sociologie. Projevuje se to sklonem k ne zcela bezpečnému odstínění jednotlivých abstrakčních rovin. Tak například při rozboru Durkheimovy teorie dělby práce je struktura dělby práce příliš úzce vztažena ke struktuře třídní, místy dokonce vzniká dojem záměny — jistě jen shodou okolností. Jde přitom o dvě různé abstrakční úrovně: o zachycení změn z hlediska podstaty (struktura třídní) a změn z hlediska jevu (struktura dělby práce). Uvádět je v úzkou souvztažnost je stejně neodůvodněné, jako je umělé rozštěpovat do naproste nezávislosti. Socialistická revoluce zajisté přináší základní změny v třídních vztazích, avšak rozhodně nelze očekávat, že by se vytváření nové společensko-ekonomické formace automaticky, přímo a všeobecně promítlo do jevového rozčlenění úkonů

pracovní činnosti (srovn. s. 29). Podobně, domnívám se, nelze Durkheimovo vysvětlení příčin dělbý práce diskvalifikovat jako pouze demografické (s. 65) jen proto, že nepočítá s marxistickým pojmem společensko-ekonomické formace. Osipovová, kterou autor na tomto místě cituje, upozorňuje, že bez pojmu společensko-ekonomická formace nemůže Durkheim překročit od konstatování vzájemného působení jevů k výkladu kauzálnímu. To však neznamená, že by konstatování vzájemného působení jevů bylo bezcenné — je-li ovšem bezpečně prokázáno.

Pojem kolektivního vědomí byl od počátku nejspornějším bodem Durkheimovy sociologické teorie. Oponenti, a dokonce i žáci, žádali jeho ontologické vyjasnění, kdežto zakladateli šlo spíše o vystižení funkcí. Marxistická kritika je povolána k rozpoznání silných i slabých stránek této teorie, neboť disponuje rozpracovanou teorií společenského vědomí. Idealistické rozhodnutí základní filozofické otázky je spíše důsledkem než příčinou slabín této Durkheimovy teorie. Systematicko-filozofickým konstatováním nelze v tomto bodě nahradit konkrétní prozkoumání problému.

Třetí část Sedláčkovy práce se zabývá základními rysy Durkheimovy sociologické metody. Autor se soustřeďuje především na kritiku Durkheimova objektivistického zaměření, jež vydává sociologii za nestrannou nadtržidní vědu. Poukazuje na to, že Durkheimův racionalismus není ničím jiným než racionalismem určité složky francouzské buržoazie přelomu devatenáctého a dvacátého století. Bylo by zajímavé blíže objasnit, jaká složka francouzské buržoazie a proč pěstovala racionalismus durkheimovského typu. Právě z hlediska marxisticko-leninské teorie je třeba mít na zřeteli, že vývoj buržoazní vědy a ideologie má svou objektivní stránku, kterou nemůže zachytit výlučně negativní výměr.

Uvedeně dílčí výhrady k některým formulacím nemají ani v nejmenším zpochybňovat cenu Sedláčkovy knihy. Přinesla základní vyjasnění, která vybízejí k dalším, jemnějším rozborům, kladou nové otázky, na něž bude třeba tvůrčím způsobem odpovídat. Systematicko-kritické zaměření vedlo autora k rozboru základních teoretických spisů Durkheimových, především studie o dělbě práce a programového spisu *Pravidla sociologické metody*. Poněkud stranou zůstala další Durkheimova díla, zejména díla zaměřená na konkrétnější prozkoumání určitých problémů — například proslulý spis o sebevraždě. Zkušenost nás učí, že buržoazní sociologové a historikové často v práci výzkumné či pramenné postupují jinak nebo méně důsledně, než jak jim velí jejich vlastní teorie a metodologie. Příkladem za všechny jiné může být dílo Maxe Webera. Heuristicky cenné diskrepance přímo zvou ke kritickému vytěžení. Celku díla Durkheimova bude třeba po této stránce ještě věnovat pozornost.

Od autora tak zasvěceného můžeme nepochybně očekávat objasnění dalších souvislostí, na něž se v recenzované knize z pochopitelných důvodů nedostalo. Užitečnou informací by byl náčrt osudů Durkheimovy školy. Zvláště zajímavé by bylo číst z pera předního československého marxistického sociologa srovnání Durkheimovy a Masarykovy práce o sebevraždě; Masarykova práce je, jak známo, starší. Zdá se mi nosné i porovnání jejich vztahu k socialismu, marxismu a dělnickému hnutí. Cenný by byl též rozbor vlivu Durkheimovy školy u nás v meziválečném období.

Jaroslav Střítecký